

Алманахъ

на

БЪЛГАРСКАТА КОНСТИТУЦИЯ

(По случай създаване третото българско царство).

Учръждаване и прѣгледи на Конституцията

(Нейния произходъ и измѣнения)

Съ 1200 портрета на дѣйци и държавници.

О I □ □ I O

И з д а н и е

на

Петръ Т. Бакаловъ & Сие

ПЛОВДИВЪ
Търговска Печатница.
1911.

130 ГОДИНИ УЧРЕДИТЕЛНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ 1879—2009 Г.

КАК Е ИЗРАБОТЕН ПРОЕКТА НА КОНСТИТУЦИЯТА

Когато генерал Тотлебен телеграфира в Петербург, че, за да минира Босфора, да превземе Цариград и бреговете на Дарданелите, трябва да му се изпрати нова армия, понеже стоящата пред стените на турската столица е унищожена от дезинтерия, Царя-Освободителя даде карт-бланш на графа Шувалова да приеме условията на лорд Солсбери за мир между Русия и Турция.

Между другите условия, лорд Солсбери предложи и тези:

Между Дунава и Стара-планина се образува васално конституционно Българско княжество;

Между Одрин и Стара-планина се образува автономна турска провинция с народна милиция под името Източна Румелия.

Граф Шувалов, който бе взел предварително задължение да не съобщава никому нищо по тия условия, до като стои в пределите на Англия, само попита и доби съгласието на лорда, дали може да покани княза Бисмарка да вземе инициативата за свикване конгрес, който да узакони тия условия. Лорд Солсбери дори обеща да натовари английския посланик в Берлин да съдейства за това на графа Шувалова.

Ето началото на нашата Конституция и фиктивното участие на Берлинския конгрес в нейното създаване. Вижда се, че не е могло нищо повече да се стори и Царя-Освободителя, пред тая невъзможност, се е задоволил само с станалото. След няколко години, при един тържествен случай, същия лорд Солсбери бе казал на един български държавник: „Тогавя ние мислехме, че сте руси и че Русия чрез вас ще се простре до стени-те на Одрин, вследствие на което се трудихме, колкото можахме, да я задържим. Ние не знаехме вашия народен гений и неудържим стремеж за самостоятелен политически живот“.

Враждуването на великите сили против Русия донесе нашето разпокъсване. Безспорно, смъртно ни мразеха, без да сме дали причини за това, и нашата съдба, за какви-годе блага, беше само в ръцете на Русия, или, по-право, на нейния знаменит цар, който много работи за конституирането на българската държава.

Нашата конституция е била изработена в България под надзора на княза Дондукова-Корсакова и тоя проект, останал до сега неизвестен нам, бил изпратен в Петербург, гдето е било наново изменен от една комисия, съставена от Царя Освободителя. Ето този именно проект е известен и неговия текст даваме тук. Г. М. Дринов се чуди, защо проекта на Дондукова-Корсакова е бил изменен в либерална сми-

съл, нещо, на което всички ще се чудим, до като не ни станат известни причините. Струва ни се, че Русия е имала повече право да се обляга на признателността на широките и по-малко изменчиви народни маси, отколкото на единични личности, короновани или не. Обаче това са предположения. Нашият народ нямаше съсловия, заможни консервативни елементи не съществуваха, нямаше аристократически права за запазване, ето защо една демократическа конституция всецяло бе естествено нещо за един напълно демократически народ.

Голямата свобода непрекъснато се тръсеше от пет века насам, било от легендарните *Хайдут* по планините, било от четите на войводите, от масовите възстания и гробницата на Батак, които кървави борби се завършиха с геройските сражения при Стара Загора, на Шипка и при Шейново. Никой не мислеше нито да се отказва от нея, нито да я стеснява, освен малцина теоретици, опита на които безвъзвратно пропадна.

Ето спомените на някои от участниците в написването на Конституцията:

Професор Марин Дринов пише:

Изработването на Българската Конституция. (Нещо от моите спомени за това дело и за моето участие в него).

Както Сан Стефански договор, така и Берлински трактат възлагаха изработването органически регламент (устав) за новосъздаденото Българско Княжество върху началника на руското окупационно управление, именно върху императорския руски комисар, за какъвто биде назначен Княз Александър Михайлович Дондуков Корсаков. Речените международни актове предписваха на Императорския Комисар да извърши това с помощта на едно събрание от български първенци, *de notables de la Bulgarie*¹, свикано от него преди избирането български княз. От само себе си се разбира, че свикването на такова събрание, от кое се изискваше да венчае и утвърди политическото устройство на една съвсем нова и изникнала толкова скоро държава, не можеше да стане преди да се въведе в нея какъв-годе народен граждански ред и преди да се приготви потребната за подържането на тоя ред народна войска. За тие предварителни работи и за самото изработване органически устав Сан Стефански договор учреждаваше в младата държава едно привремено руско окупационно управление от две години (чл. VII, VIII). Не иска казване, че двугодишен срок за такива големи политически задачи беше повече от умерен², но Берлинският Конгрес го скрати още повече, тако речи на половина, като предписа в чл. VII, XIV, че привременното руско управление трябва да извърши всичките си задачи не по-късно от девет месеци след ратификациите на Берлинския трактат, сключен на 13 юлий н. ст. — С това свое решение Берлинският Конгрес турна работата за държавното устройство на Българското Княжество в едно много мъчно положение, кое още повече затрудниха и другите извършени в Берлин изменения в Сан Стефанския договор. Доста е

¹ Бърл. тракт. чл. IV, VII — В Сан-Стеф. договор чл. VII.

² Нека припомним, че при освобождаването на княжествата Влашко и Молдавско от Турско-фанариотското управление за изработването в тях ново народно управление и особни органически статуту руската окупация там под управление на графа Киселева се продължава шест години, 1828—1834.

да припомним, че намаляването Сан Стефанската българска държава, тако-речи, на половината, нанесе люти рани на българските сърдца и ги накара да треперят за бъднината на българския народ, а при такова душевно състояние тогавашните български дейци неможеха да се предадат всецяло на такава мирна работа, каквато се изискваше при изработването на органическия устав. И може да се каже, че членовете на Търновското Учредително Събрание, кои бяха свикани за тая работа, отдаваха времето си повечето на общо-българския въпрос, към който постоянно ги привличаха и Румелийско Македонските представители, кои бяха надошли тогава в Търново. Тия обстоятелства не трябва да испущат от-пред очите си оние, кои се вземат да пресъждат и оценяват деятелността на руските и български дейци по изработването на българската конституция.

За това мъчно дело Императорский Комисар захвана да се грижи и мисли щом биде обнародван Берлинския трактат. Още от онова време при моите служебни срещи с него той често отваряше реч за това, какви трябва да бъдат главните основи на българското държавно устройство. Добре зная, че с такива запитвания он се е обръщал и към други български и руски дейци при срещата си с них. В началото на месец октомврий, кога се захвана пренасянето на управлението му из Пловдив в София, той и писмено се обръща към някои български дейци с молба да му изложат по-подробно мненията си върху гореречените въпроси. Аз такожде се удостоих да получа едно такова негово циркулярно писмо, от което и притурям при настоящата си статия едно копие, мислейки, че тоя циркуляр, който до сега не е обнародван никъде, заслужава такова обнародване: той ясно показва колко внимателно и с каква предпазливост неговия автор е пристъпал към изпълняването възложената върху него висока задача. — Особно много Императорския Комисар се трудеше да си развеее добре, какви именно българе трябва да се разумяват под нотаблиите (*les notables de Bulgarie*) от които, спротив Берлинския трактат, трябваше да бъде съставено учредителното българско събрание. — След дълго обмисляне, той реши да състави това събрание не само от лица, кои заемат високи духовни и граждански (правителствени и общественни) служби, но и от народни представители, избрани по един от десет хиляди души, също и от представители на някои български учреждения и общества, кои са принасяли полза на българския народ преди освобождението му. — За жалост, при изпълняването на това решение станаха нередовности по причина на които, например от Търновския и Берковския окръзи се поискаха и избраха еднакво число представители (по пет) макар, че в първия от тие окръзи населението беше около два пъти по многобройно. — На тая нередовност, коя произлезе от испратените в централното управление из окръзите неверни статистически сведения (на бързо събрани), биде обърнато внимание, но за оправяне не оставаше време.

Към решението на Императорския Комисар да състави учредителното събрание повечето от народните избраници неодобрително се отнесоха някои лица, особно из дипломатическите сфери. Едни казваха, че с това свое решение, както изобщо с своята любезна обноска с българите, той гледа да разположи българския народ към себе си така, каквото да го изберат за български княз. Други отиваха по далеко: подозираха го, че чрез тие народни избраници той мисли да отвлече учредителното събрание от задачата му да направи от него един опасен център за агитации против Берлинския трактат. Нека при-

помним, че някои от тогавашните дипломати стоваряха върху Императорския Комисар отговорността и за бурните движения и приготовления, кои се извършваха в Източна Румелия през тогавашните зимни и пролетни месеци. В испратената по онова време от маркиза Салисбери депеша в Петербург ясно се казваше, че всички тия движения се ръководят от руските деятели в София, които всякак се стараяли да уверят българите, че Източна Румелия лесно може да стане част от българското княжество. — Освен гореканзаните обвинения и подозирания, мнозина правеха Императорския Комисар отговорен и за всички ония нередовности и буйни сцени, които ставаха по някога в Учредителното Търновско Събрание, казуваеки, че ако той да не беше пуснал в реченото събрание различни демократически елементи, то всичко би отивало там тихо, мирно и пр. — След многошумното заседание от 27 март някои високопоставени дипломати дори се взеха да работят енергически за растурата на това събрание и за заменяването му с друго, съставено не от народни избраници, а по назначение от лица, познати по своята умереност и т.н. — И тая агитация можеше да постигне своята цел, ако знаменития тогавашен военен министър граф Д. А. Милютин не поддържаше Императорския Комисар в една много тежка за него минута...

Приготвянето проекта за органическия устав Императорския Комисар възложи върху достойния организатор и управител на съдебния отдел в българското Княжество. С. И. Лукьянов, кой при извършването на това дело се ползувал от конституциите на съседните балкански държави — Гръчка, Румунска и особно сръбска, но при това е и вземал во внимание и отговорите, дадени от някои български дейци на гореречените писмени запитвания, с които Императорския Комисар се обръща към них. — Няколко членове от проекта, именно ония, в които се говореше за вярата (гл. IX) и за народното учение трябваше да редактирам аз, като управител отдела на народното просвещение и на духовните дела — При редактирането им аз особно много мислих върху един от них, именно върху чл. 38, в който трябваше да се определят църковните отношения на българското Княжество. — Берлинский конгрес, който разкъса политически българския народ на няколко части, направи и едно постановление, сгодно за упазване нашето народно единство. То се намерва в 62 член на Берлинския трактат и гласи, че в Отоманската империя *la liberté et la pratique extérieure de tous les cultes sont assurées à tous aucune entrave ne pourra être apportée soit à l'organisation hiérarchique des différentes communions, soit à leurs rapports avec leurs chefs spirituels* (свободата и вънкашните свещеннодействия и деяние на всяко едно вероизповедание са оздравени и никаква спънка не може да се прави нито в иерархическото устройство на разните религиозни общини, нито пък в сношенията им с тяхните духовни глави, или началници).

Това постановление не само даваше на българете възможност да запазят своята църковна независимост, макар още и непълна, и своето църковно единство, достигнати след дълговременни трудове и тежки жертви с учреждането на българската Екзархия, но още ги и улесняваше да решат черковния си въпрос спротив отдавнашното свое желание, сиреч да възстановят старото българско Преславско Охридско патриаршество или архиепископство, което е съществувало непрекъснато повече от осем векове, признавано е било за каноническо и от другите автокефални църкви, па е било унищожено с насилст-

вени начини от цариградската патриаршия през втората половина на 18-ти век. — И можеше да се мисли, че не е яко долече времето, когато полунезависимата (канонически) българска екзархия ще бъде заменена с съвсем самостоятелно българско архиепископство или патриаршество, което и по скоро и по лесно ще може да прибере в българския духовен въртоград и ония български краища, които все още оставаха въвн от него.

Имайки пред вид речената перспектива коя Берлинския трактат отваряше за българския църковен въпрос, аз намерих за най-сгодно да редактирам речения 38 член от проекта за органическия устав така:

„Българското Княжество от църковна страна, като съставлява една част от Българската църковна област, намира се в зависимост от върховното началство на Българската църква, дето оно и да се намира. Чрез това Върховно началство Княжеството съхранява единението си с Вселенската Възточна църква в всичко, що се отнася до догмите на Вярата“. — По тоя въпрос аз тогава бях съставил една доста подробна записка, която четох и в Съвета на Императорския Комисар, и в *едно частно събрание* на Българската Екзархия¹, в което (събрание) освен Негово Блаженство Екзарха Иосиф, присъствуваше Доктор Чомаков и няколко други от старите дейци по Българския църковен въпрос. Четох я и на много други български дейци, които добре оценяваха важността на българския църковен въпрос. И всички тия лица напълно одобриха съдържанието на тая моя записка², която съдържаше подробна мотивировка на изложените в гореприведения 38 член положения за църковните отношения в Българското Княжество. Толкова повече аз бях изненадан, кога в Търновското учредително народно събрание се захвана обсъждането на тоя член. Щом той биде прочетен, дигна се Доростоло-Червенски митрополит Григорий и изрече против него доста много бележки доказвайки, че българското Княжество, като свободна държава трябвало да си има свободна, независима църква, и да не се подчинява на *Екзархията*, която се намерва в чужда държава и т.н. Тия доказвания на митрополита Григория, кои поддържаше и бившият екзарх Антим и кои бяха насочени против църковното единство на българския народ, извикаха живостни и дълги разисквания които завзеа тако речи цели две заседания на 23 и 24 Марта. — Мнозина от най-личните оратори, консерватори и либерали, взеха горещо участие в тия разисквания, които се свършиха с това, че народното събрание единодушно реши да се приеме предметний 38 член така, както е редактиран в проекта с заменяване думата *началство* с *власт* и с поясняване, че *Св. Синод* е върховната духовна власт на българската църква. С тия малки на глед изменения, които народните представители трябваше да направят за да привлечат и архиерите към своето решение, многошумний 38 член от проекта биде внесен в Конституцията (като член 39).

От мене беше вземан и последний член от проекта за органическия устав, именно чл. 170, в който се казваше, че „тоя устав ще има сила и действие за пет години след изминаване на които ще трябва да се прегледа“.

¹ През месец Септември, кога Екзархията имаше седалището си в Пловдив.

² Тя беше написана на руски език. — По-после покойния протоиерей Тодор Митов я преведе на български и я напечата с малки някои изменения в първия софийски журнал „Християнско Братско Слово“.

Тук трябва да кажа, че по въпроса за държавното устройство на младата българска държава и аз давах доста подробно писмено мнение на Императорския Комисар в отговора си на неговото гореспоменато писмо. — В тоя свой отговор аз обръщах особено внимание на това, че окупационното русско управление, при онова скръпяване, което Берлинския конгрес направи в срока на неговата деятелност, не ще може да въведе всите най-потребни за една държава наредби. По тая, па и по други някои причини, новото народно българско правителство, което трябва да бъде конституционно, ще има потреба през първите свои години от един постоянно функциониращ законодателен орган, а такъв орган не може да се направи от народното събрание, което ще бъде доста многобройно. — За излазене из това мъчно положение аз предлагам да се учреди в младата българска държава за през първите ѝ шест-седем години, освен народно събрание, и друг един законодателен орган, именно *постоянен народен съвет* от 12 членове, такожде избирани от народа измежду лица с известен умствен (образователен) ценз и с доказана опитност в обществените и държавни дела. На тоя съвет да се възложи преглеждането, одобряването и даже изработването нови наредби и разпореждания, когато стане неотложно нужно да се введат в разните клонове на управлението, ако такви наредби и разпореждания не закачат бюджета, не изменят размер на държавните приходи и разноски. Всички финансови въпроси и дела да се остават всецяло на народното събрание, на което да се остави такожде и контролирането деятелността на постоянния народен съвет. На това устройство на законодателната власт в новата българска държава аз предлагам да се даде привременен характер, от седем години. — Такова едно конституционно устройство не е нещо ново, то се е практикувало и в други държави, практикува се и сега в някои европейски конституции. Подобно нещо биде въведено по-после и в органическия устав на Источна Румелия. — Румелийския постоянен комитет, както по числото на своите членове, така и по своите пълномощия да издава публично-административни правилници, именуещи законодателна сила, наумева проектираният от мене за в Княжеството народен Съвет. Разликата между них щеше да бъде в това, че законодателните пълномощия на моя народен съвет бяха по-широки.

Моите мнения, за които тук е реч, бидоха одобрени от Императорския Комисар от С. И. Лукьянова, но аз им предадох писмения си отговор твърде късно, на 9-ти Декемврия¹, когато проекта за органическия устав беше вече готов и не оставаше време за големи преправки в него, понеже, преди да бъде представен на Българското учредително Народно Събрание, той трябваше да бъде изпращан в Петербург за преглеждане и одобрение². — При такива обстоятелства те можах да се възползуват само от мнението ми, че първия български органически устав трябва да има привременен характер. Това мое мнение и притуриха в края на проекта с изменяване седемгодишния срок на петгоди-

¹ Причината на това окъсняване беше едно пътуване, което аз тогава трябваше да направя из Русия и което се продължава около един месец.

² Преглеждането е ставало от една комисия, която е била съставена при Министерството на Иностранните дела и в която е участвал така също и професорът по международно право, Градовски. Любопитно е, че измененията, които бяха направени от тая комисия, се отличаваха с либерален характер.

шен. При това ме задължиха, кога бъде свикано учредителното народно събрание, да запозная неговите членове и с другите мои мнения за организация на народното представителство и за разпределянето на законодателната власт, та ако ги одобрят, да се възползват от них при обсъждането органическия устав.

Това си задължение аз и изпълних в едно от заседанията на 15-точленната комисия, която учредителното събрание избра на 7 и 10 март за да изучи проекта за органическия устав, па да приготви рапорт, в който да бъде показано, трябва ли да се правят никакви принципиални или частни изменения и какви именно. Членовете на тая комисия, на която аз прочетох всичката своя записка за държавното устройство на българското княжество, се отнесоха много съчувствено към изказаните в нея мнения и предложения, нарекоха ги *най-сгодни за тогавашните нужди на нашето отечествено* и т.н. — Но поради партизански съображения повечето от тях се страхували¹ да препоръчат на народното събрание проектирания от мене постоянен съвет, съставен от 12 души, все народни избраници, и на место него намерили за добре да предложат учреждаването *сенат* или горня камара, която да контролира деятельността на народното събрание и да състои от 25 членове: 15 назначени от Княза, около 7 по право (заемащи високи духовни и светски служби) и само около 3 да се избират от народа. Тая горня камара, или сенат, направи много лошо впечатление на народните представители, които я отхвърлиха в заседанието си от 21 март по предложенията на Каравелова и Славейкова. Отхвърлянето стана по един твърде непарламентарен начин, та покрай сената биде осъден и отхвърлен и целия рапорт на комисията, макар че тя работи над тоя рапорт цели десет деня и беше внесла в него и няколко такива съображения, които заслужава да се вземат под внимание, особно за това че между тях имаше и няколко разумни методологически бележки за начина на обсъждането проекта.

Пътгом ще забележа, че в това бурно заседание на 21 март и най много поради сенатския или горнокамерския въпрос, главните оратори и водители в събранието се разделиха на две принципиално различни партии, консерваторска и либерална, или както ги наричаха тогава — умерени и буйни².

Но да се върна пак към речта си. Меншиството от членовете на гореречената парламентарна 15-точленна комисия, между които бил и г. Цанков³, завили, че ще поддържат в народното събрание моето мнение за организацията на народното представителство, но това не стана, защото, види се, не оставаше вече и време на народните представители да правят никакви съществени изменения и вставки в проекта на органическия устав. Доста е да припомня, че към обсъждане на проекта събранието можа да пристъпи едвам на 22 март, когато до назначения в Берлинския трактат за тая работа срок оставаха око-

¹ Глед. в вестник Марица от 13 април 1879.

² Антипатии между тях се забелязват и по-преди особно в ония бурни събрания, които ставаха във от народното събрание, още преди неговото откриване, та и после в които се обсъждаше най-много общобългарския въпрос. Тоя въпрос се повдига и в народното събрание два-три пъти и веднаж извика бурна препирня между някои от водителите на тия партии. Но до 21 март не се забелязваха никакви принципиални разници между политическите им възгледи.

³ Глед. в Марица 1879 апр. 13.

ло две недели време, та и оно падаше на двете свещени за Християните седмици — страстната и светлата, защото в оная година Великден се празнуваше на 1 априлия.

През това време депутатите се много трудиха, събираха се на заседание всеки делничен ден, но все не можеха да съставят повече от девет заседания, в които беше немислимо да се правят основателни обсъждания и преработване на проекта. — Това го добре съзнаваха и народните представители, та неколцина от них, Т. Икономов, П. Ангелов и др., предложиха да се поизменят само три-четири члена от проекта, а всичките други да се приемат без всякакви изменения. И това предложение, което подкрепи и Цанков, па до нейде и Славейков, не извика сериозни възражения, но все биде решено да се прочете проекта член по член, па дето му е мястото, там и да се поизмени. Така и направиха.

Четенето, което се захвана на 22 марта, отиваше доста скоро, особно след 27 марта, кога високите духовни представители и водители на консервативната партия напуснаха събранието и не влазиха вече в него, до като не се свърши обсъждането на целия проект.

При това четене и обсъждане най-много време, тако-речи две заседания (23 и 24 марта), погълна гореспоменатия член 38, в който се определяха църковните отношения в Княжеството и който все пак биде приет с твърде малки изменения. — Цяло заседание, на 27 марта, биде посветено на четири-пет члена, в които се говореше за свободата на печатата, за свободата на събранията и пр. В това заседание, което за малко не извика разтурянето на учредителното събрание, биде внесен в конституцията един нов член (83), който подигна голям шум и глъч, — той предоставяше на българските граждани право да съставят дружества без всякакво предварително разрешение. Още по-голям шум подигна в същото заседание направеното тогава ново и пак несполучливо опитване от страна на консерваторите да се внесе в конституцията проектирания от них сенат. Доста дълго време депутатите се спираха (в заседанието си на 28 марта) и на чл. 79, в който се говореше за състава на народното събрание. Тук се направиха твърде важни изменения: изхвърлиха се депутатите по право (по служба) и по назначаване от Княза и се замениха все с народни избраници.

Обсъжданията на речените седем осем членове заеха около четири заседания, а останалите членове (около 160) трябваше да бъдат обсъдени в пет заседания и обсъжданията им, разбира се, трябваше да стават твърде скоро. — Повечето от них се приемаха без всякакви изменения, а при ония, в които се правяха някои изменения¹, допълнения или пък вставки², всичко това се извършваше все на бързо. Още по скоро се извършваше работата с ония членове, които бидоха изхвърлени, макар че между тях се намерваха и

¹ Гореказаните изменения, които станаха в чл. 79 и се отнасяха към състава на народното събрание, се повториха и в чл. 137, дето се говореше за състава на Великото Народно Събрание. От другите изменения заслужава да се спомене онова, което стана в чл. 33 и се касаеше до обдържането на княза и на княжеския двор (сравн. с Констит. чл. 35).

² По-големи допълнения, вставки или цели нови членове се направиха в десетина места (сравни Конституцията чл. чл. 3, 23, 58, 59, 61, 75, 80, 83, 108).

членове 142—148 за Държавния съвет, за негова състав и за неговите функции¹. Все ми се ще да вярвам, че Учредителното Събрание би направило голямо добро на българското Княжество, ако, вместо да изхвърга така скоро Държавния Съвет, се отнесе с по-голямо внимание към него и го приемеше с някои изменения. Такива изменения можеха да се направят и в състава на Държавния Съвет и в неговите функции. Назначаваните от Княза съветници лесно можеха да се заменят с народни избраници, а пък в функциите лесно можеше да се притури още един пункт, който да дава право на съвета да обсъжда и одобрява различни наредби и разпореждания, каквито станат неотложно потребни помежду сесиите на народното събрание. — С тия изменения и допълнявания Държавния Съвет би могъл да замени до нейде проектирания от мене народен съвет, който аз и тогава намервах, па и сега още намервам до немай-къде нужен за през първите пет-шест години от живота на младата българска държава.

Ако да беше приет Държавния Съвет и при това поизменен така, както казах, то първите български министерства, консерваторски, либерални, демократски и пр., не щяха да имат никакви основания да искат така често от народните събрания различни законодателни пълномощия, които изникваха толкова големи кавги и крамоли... Па и първия млад български Княз надали щеше да дохожда до там, дето такожде да поиска и да получи от Свишовското Велико народно Събрание оние злополучни пълномощия, които струваха толкова скъпо на българския народ не само от към материална страна, но и от морална. — С тие свои бележки аз ни най-малко не мисля да упреквам членовете на Учредителното Търновско Събрание, понеже зная добре, колко нихните умове и ръце бяха свързани с назначения от Берлинския конгрес до немай-къде къс срок за изработването на Българската Конституция.

Харьков, 1904, август.

М. Дринов

Р. С. Грижата за превождање проекта за органически устав от руски на български биде възложена върху мене и в тая работа много ми спомогнаха моите достойни помощници в отдела на Народното Просвещение и Духовните Дела, г. П. Генчев и г. И. Гюзелев. Они ведно с Р. М. Каролева и покойния И. А. Ковачева, при малка една помощ от моя страна, направиха последното преглеждане и уреждане българския текст на Конституцията от страна на езика и правописанието ѝ. Всичко това трябваше да се върши наскоро, защото времето не гърпеше, та не е чудно, че в речените наши колективни работи се вмъкнаха някои нередовности, които обаче не са нито много, нито пък яко големи.

Ще си позволя тук да оправя и една моя нередовност, за която отдавна ме бие съвестта. Тя се отнася до моята „Записка за деятельността на привременното русско управление в България“, записка, която по поръчка на Императорския Комисар аз написах и прочетох в Търновското Учредително Събрание на 14 марта и която биде напеча-

¹ Освен тия членове, бидоха изхвърлени още два члена, именно чл. 35, който даваше право на Народн. Събрание да определя дарове (дотации) на Княза из държавните имоти, и чл. 170, в който се казваше, че първия органически устав ще има сила и действие за пет години.

тана по руски и по български, като притурка към Дневниците на събранието. Между руския и българския текстове, напечатани успоредно, един срещу други, срещат се сам-там разногласия, които бидоха и забележени от някои тогавашни, та и по сетнешни читатели. Тия разногласия, които не са яко големи, произлязоха така. Записката си аз изпърво бях написал по руски (в София), па после като я превождах на български (в Търново), дозволих си да допълня българския текст, сам-там с някои и други пояснителни бележки, които мислех да внесе и в руския текст по после при печатеното на записката ми. Но печатането отиваше много бързо и неможеше да ме пречака един два деня, през които бях претрупан с много други неотложни работи. По тия причини аз не могох да прегледам коректурните листове на записката си, която и излезе на свет с речените разногласия, които, повтарям, не са яко големи и не съдържат никакви фактически искривявания.

М. Д.

ПРИТУРКА КЪМ СТАТИЯТА НА ПРОФ. ДРИНОВА № 1

Императорский Российский Коммиссар
в Болгарии
Октября 1878 года
г. Филиппополь
№ 2

Милостивый Государь, Марин Степанович,

На основании Берлинского трактата Северная Болгария должна образовать самоуправляющееся Княжество, во главе коего будет поставлен князь, избранный народом. Но предварительно избрания князя, собрании болгарских нотабилей, имеющему быть созванным в Тырнове, предложено будет рассмотреть и утвердить Устав государственного устройства Болгарии, коим определятся, с одной стороны, права князя, а с другой права Болгарского народа и мера его участия в управлении страной, при посредстве необходимых для того государственных учреждений.

Составление сего Устава Императорским Российским правительством возложено на меня, в качестве Императорского Коммиссара в Болгарии.

Считая моим неперменным долгом при исполнении столь важной задачи ознакомиться со взглядами и желаниями почтеннейших представителей Болгарского народа, обращаюсь к Вашему Просвященному содействию в столь великом деле будущего политического устройства и, препровождая к Вашему Превосходительству прилагаемую при сем программу вопросов, уверенным нахожусь, что одушевленный чувством патриотизма и великостью предстоящей задачи Ваше Превосходительство не откажется служить общему делу возраждения и прочнаго Государственного устройства Болгарского народа, изложивши на письме, с полной откровенностью и, по возможности, в самом непродолжительном времени Ваше мнение о том, какой образ правления и какие формы государственного устройства считаются наилучшими и наиболее соответствующими для Вашего освобожденного отечества.

Примите уверения в совершенном почтении и преданности.

Князь Дондуков-Корсаков.

Вопросы, приложенные к письму Князя А. М. Дондукова-Корсакова

1. Из каких лиц должно быть составлено народное собрание для избрания князя.
2. К какому вероисповеданию должна принадлежать царствующая династия.
3. Если избранный князь не будет принадлежать к восточной православной вере, то должен ли он принять ее.

4. Обязано ли все его потомство воспитываться в православной вере или только мужское поколение.
5. Если княжеское достоинство будет наследственным, то какой установить порядок престолонаследия и следует ли исключить лиц женского пола.
6. В случае смерти князя без потомства, или в случае несовершеннолетия наследника, как образовать регенство, а затем в какой срок в первом случае должен последовать выбор нового князя.
7. С какого возраста наступает совершеннолетие князя.
8. Какой властью должен быть облечен князь, ограниченной или неограниченной.
9. Если князь будет облечен ограниченной властью, то как организовать участие народа в дел управления страной.
10. Следует ли ограничиться одною обыкновенною Палатою представителей, или для некоторых особенно важных случаев должно быть допущено, подобно тому как в Сербии, *великое народное собрание*.
11. Какие лица должны заседать в палате: исключительно ли избранные от народа, или назначенные по усмотрению князя. Каким порядком избирать представителей.
12. Какие права предоставить палатам при обсуждении законов, бюджета, податей и налогов.
13. Сколько должно быть министров и как определяется их ответственность.
14. О Совете министров и об обязанностях его.
15. Следует ли учредить Сенат или Государственный Совет и из каких лиц они должны состоять: исключительно ли из лиц назначаемых князем, или частью из выборных от народа, а частью из назначаемых по усмотрению князя.
16. В каком размере следуют предоставить содержание князю.

Императорски Руски Комисар
в България
Октомври 1878 год.
гр. Пловдив
№2

(Превод)

Милостиви Господине, Марин Степанов,

Въз основа на Берлинския трактат Северна България трябва да образува едно самоуправляваща се Княжество, на чело на което ще бъде поставен князь, избран от народа. Но преди да се избере князь, на събранието на българските първенци, което ще бъде свикано в Търново, ще бъде предложено да разгледа и утвърди уставът за държавната уредба на България, с който ще се определят, от една страна, правата на князя, а от друга, правата на българския народ и в каква мярка ще бъде участието, което той ще вземе в управлението на страната, чрез посредството на необходимите за това държавни учреждения.

Съставянето на този Устав биде възложено от Императорското Руско правителство на мене, в качеството ми на Императорски Комисар в България.

Като смятам за мой неприменен дълг при изпълнението на тази толкова важна задача да узная възгледите и желанията на най-почтените представители на българския народ, обръщам се към Вашето просветно съдействие в това толкова велико дело на бъдната политическа уредба и, като препращам на Ваше Превъзходителство приложената при това програма на въпросите, уверен съм, че въодушевени от чувството на патриотизъм и от великостта на предстоящата задача Ваше Превъзходителство не ще откажете да послужите на общото дело на възраждането и трайната държавна уредба на българския народ, като изложите писмено, с пълна откровеност и, по възможност, в най-късо време, Вашето мнение върху това: кой начин на управление и кои форми на държавна уредба се смятат най-добри и най-съответни за Вашето освободено отечество.

Приемете уверение в свършено почитание и преданост.

Княз Дондуков-Корсаков

Въпроси, приложени към писмото на Князя А. М. Дондукова-Корсакова

1. От какви лица трябва да бъде съставено Народното Събрание за избирането на Князя.
2. На кое вероизповедание трябва да принадлежи царстующата династия.
3. Ако избраният княз не ще принадлежи на православната вяра, то дължен ли ще бъде да я приеме.
4. Длъжно ли ще бъде цялото негово потомство да се възпитава в православната вяра или само мъжкото поколение.
5. Ако княжеското достойнство бъде наследствено, то какъв ред на престолонаследие да се установи и трябва ли да се изключат лицата от женски пол.
6. В случай че князът се помине без да остави потомство, или в случай на непълновъзрастност на наследника, как да се учреди регентство, и след това в какъв срок в първия случай трябва да последва избирането на новия княз.
7. На коя възраст князът става пълновъзрастен.
8. С каква власт трябва да бъде облечен князът, с ограничена или неограничена.
9. Ако князът бъде облечен с ограничена власт, то как да се организира участието на народа в управлението на страната.
10. Трябва ли да се учреди само едно обикновено събрание на представители, или за някои особно важни случаи трябва да се допусне, както е в Сърбия, *велико народно събрание*.
11. Какви лица трябва да заседават в събранието: само избрани от народа, или и назначени по усмотрението на княза. По какъв ред да се избират представителите.
12. Какви права трябва да се предоставят на събранията при обсъждането на законите, бюджета, данъците и берите.

13. Колцина трябва да бъдат министрите и как се определя тяхната отговорност.
14. За министерския съвет и за неговите длъжности.
15. Трябва ли да се учреди Сенат или Държавен Съвет и от какви лица те трябва да се състоят: само от лица назначавани от княза или една част избрани от народа, а друга назначавани по усмотрението на княза.
16. В какъв размер трябва да бъде сумата за обдържане на княза.

№ 2

Ответ профессора Дринова на вопросы Императорского Коммиссара, Князя А. М. Дондукова-Корсакова, касательно государственного устройства Болгарского Княжества.

В настоящее время для меня представляется крайне затруднительным и даже невозможным высказать какое-либо определенное мнение об окончательном государственном устройстве болгарского княжества. Кризис, столь внезапно наступивший в политической жизни Болгар, далеко еще не окончен: он, естественно, должен был охватить все слои населения, все отрасли народной жизни, где действия его еще в полном разгаре. Пока скольконибудь не обрисуются последствия этого переворота для экономического и социального быта страны, всякие соображения касательно окончательного политического устройства ее, мне кажется, будут отличаться теоретическим характером и при применении их неминуемо должны оказаться некоторыя неудобства, могущия повлечь с самага начала к весьма неблагоприятным последствиям. К тому же, если надежды Болгар на отмену, или, по крайней мере на учужение созданного им Берлинским трактатом положения останутся тщетными и, если, вследствие этого только что начатая управлением Императорского Российского Коммиссара деятельность по созданию политического быта новаго княжества действительно должна будет кончиться весною согласно Берлинскому трактату, то на долю Болгар придется слишком много самим достраивать, на что, естественно, и должна быть направлена, главным образом, их государственная деятельность на первых порах. При недостаточной подготовке Болгар к этому делу, оно в их руках пойдет весьма медленно, так что на довершение его понадобится с их стороны по крайней мере пятилетняя деятельность. А формы государственного строя, пригодные для обыкновеннаго времени, могли бы оказаться крайне стеснительными для такой, по преимуществу, учредительной эпохи. — В виду всего этого, мне кажется, в настоящее время следовало бы промыслить лишь о временном политическом уставе, приноровленном только к условиям этого перваго, так сказать, учредительнаго периода в жизни новаго Княжества. Действия сего устава всего лучше было бы ограничить семью годами с тем, чтобы по истечении их населению было предоставлено право промыслить о постоянном органическом статуте. Об этом временном уставе я бы только и мог в настоящее время высказать кое-какие соображения. —

Неограниченная монархия с широким местным самоуправлением, та именно государственная форма, при которой так успешно началось уже создание Болгарского кня-

жества, по моему крайнему разумению, было бы самую подходящую к нуждам последнего в означенный первый период жизни. Но в виду того, что население княжества, повидимому, будет поставлено в необходимость выбрать в князя иностранного принца, который, будучи недостаточно знаком с его бытом, характером и нуждами, легко может впадать в ошибки, я принужден высказаться в пользу ограниченной монархии. Законодательную власть по моему мнению, следовало бы разделить между князем, постоянным народным советом и народным собранием. — Народный совет должен состоять из 12 членов, избранных народом на семь лет. Они должны быть избраны в том же самом собрании в котором будет происходить и избрание князя. В члены этого совета следовало бы баллотировать лиц, отличающихся доказанною опытностью в делах государственного или, по крайней мере, общественного управления, близким знакомством с народом, испытанною честностью и преданностью народным интересам.

Всего лучше было бы, если бы были допущены к баллотировке в члены совета лица, окончившие курс каково нибудь высшего учебного заведения и после этого занимавшие в Болгарии, или вне ее, какие нибудь общественные или правительственные должности в продолжение, по крайней мере, трех лет. Список их, мне кажется, не трудно составить в самом избирательном собрании.

В народном совете, который, по моему мнению, следует сделать постоянным учреждением, должно быть сосредоточено главным образом участие населения в делах управления Княжеством. Ему, по моему мнению, следовало бы предоставить право обсуждать и вотировать: 1) законы и общия распоряжения, проекты которых составляются отдельными министерствами по предметам ведомства каждого из них; 2) законы и распоряжения, которые касаются предметов, выходящих из круга компетенции отдельных министерств, и инициативу которых следовало бы предоставить каждому члену народного совета.

По финансовому управлению права народного совета я полагал бы ограничить лишь вотировкою государственной росписи обыкновенных доходов и расходов.

Полномочия его по этой части не должны касаться изменений податной системы, или установления новых налогов, что по моему мнению следовало бы предоставить обыкновенному народному собранию.

По части судебной народному совет, следовало бы предоставить производство следствия и суда над министрами.

Все постановления народного совета должны быть представляемы на утверждение князя, от которого должно зависеть утверждение и обнародование их. Князю следует предоставить полное право утверждать эти постановления немедленно, или отлагать свою санкцию до выслушивания, предварительно, по ним мнения народного собрания.

Кроме вышеуказанных дел, по которым народному совету следовало бы предоставить решительный голос, он должен подавать мнения по разным вопросам, предлагаемым ему князем.

Народное Собрание должно быть созываемо ежегодно. Оно должно состоять из 100 депутатов, избранных народом на два года. Выборы их происходили бы на двух степенях, при чем в депутаты мог бы быть избран каждый болгарский поданный, достигший

тридцатилетнего возраста, в избиратели же — лишь лица следующих трех категорий: 1) владеющие какою нибудь недвижимой собственностью; 2) получившие образование в каком либо среднем учебном заведении, по меньшей мере; 3) оказавшие какия нибудь услуги избирающему их округу.

Народному Собранию следовало бы предоставить право обсуждать и вотировать вопросы, касающиеся податной системы, установления новых налогов, заключения займов. При обсуждении подобных вопросов в собрании должны участвовать с правом голоса и члены народного совета. По всем остальным вопросам законодательства народному собранию я полагаю бы предоставить только совещательный голос и то лишь в случае, когда князь пожелает выслушать его мнение. Кроме того, народному собранию следовало бы предоставить право предоставлять на благоусмотрение князя, через народный совет, прошения и желания о нуждах, указывать на пробелы и несовершенства в законодательстве, требующия восполнения и усовершенствования, приносить жалобы на незаконные действия агентов исполнительной власти, не исключая и министров. Таково в общих чертах мое мнение об организации участия народа в дел управления странюю.

Такая своеобразная организация народного представительства в моих глазах оправдывается теми своеобразными условиями, при которых возникло болгарское княжество и в котория Берлинский трактат поставил только что начавшееся и далеко неоконченное еще в нем создание политического быта. — Что касается остальных частей государственного устройства княжества, то об них я позволю себе вкратце сказать следующее.

Князь не должен быть избран в обыкновенном собрании, а в особенно созванном на этот случай народном собрании, по крайней мере втрое, многочисленнейшем обыкновенного. В этом экстраординарном собрании должны принять участие все архиереи, председатели всех советов и высшие военные и гражданские чины из болгарских поданных, или, по крайней мере, болгарскаго происхождения.

Княжеское достоинство должно быть наследственным по порядку первородства, по прямой линии и в мужском только поколении.

Первый князь может оставаться при своей религии, но дети его, котория бы родились после занятия им болгарскаго престола, должны быть воспитываемы в православной вере, которая есть господствующей верой в княжестве.

Из прежних детей князя, если таковы будут, только для наследника престола обязателен переход в православную веру.

Князь должен быть облечен всеми атрибутами конституционаго монарха.

Он управляет чрез посредство министров, которых должно быть пять: военный, народного просвещения и духовных дел, внутренних дел, юстиции, финансов; в ведение последнего, по моему мнению, следовало бы передать также почту, телеграф и публичныя работы.

Министры должны быть назначаемы князем и ответственны перед народными представителями.

Если министры будут пользоваться правом инициативы законов, то для сохранения единства, в законодательных начинаниях совет их необходим.

В заключение позволю себе присовокупить, что принятие, по крайней мере в принципе, предлагаемого мной временного государственного устройства, мне кажется было бы желательно и в интересах обаяния, которым русское имя пользуется и должно пользоваться в Болгарии. Предложив теперь болгарам проект подобного временного политического устава, Императорский Коммиссар тем самым обезоружит противников сего обаяния, которых очень много. Едва ли может быть сомнение в том, что они по очищению русскими Болгарии, деятельно начнут подкапываться под преданность к ним Болгар, для каковой цели с особенным усердием будут эксплуатировать несовершенства, которые необходимо должны оказаться в составленном ныне окончательном государственном устройстве Княжества.

Временной устав, обязующий болгар через семь лет дать своему Княжеству какое им угодно устройство, не давая никакой пищи такому недоброжелательству, не мало будет содействовать усилению чувства преданности болгар к их освободителям.

София 1878 Декабря 9

М. Дринов.

Драган Цанков пише:

Когато Императорския руски Комисар в България княз Дондуков-Корсаков испроводи до отбор българе няколко конституционни въпроси, отговорите на които щяха да служат за ръководство на основаната от Царя комисия за приготвление на Органическия Устав или Конституция на българското княжество, в тоя случай аз не отговорих на тия въпроси, а дадох моето мнение в тоя смисъл:

„Русия трябва, относительно Органическия Устав или Конституция, да постъпи с България тъй както и с Влашко, сиреч да приготви, както тя знае, тоя Устав и да го предложи от страна на Царя на българския народ да се управлява по него, и то само в продължение на пет години, та после тия пет години българския народ сам да си състави Конституция“.

Марко Д. Балабанов пише:

I.

Всички бяха свободолюбивци, всички се въодушевяваха от свободолюбиви мисли, всички бяха за свободна конституция. Нареккоха се *консерватори* ония, които бяха за втора камара, за особен закон по престъпленията чрез печата, за по малко число народни представители, — по един представител на 20 или 30 хиляди жители от населението в княжеството, а не един представител на 10 хиляди жители, както се и прокара тогава.

II.

Бях зел с себе си, като представител в едно събрание за изработване една конституция, три четири съчинения по конституционно право, но те в нищо не помогнаха. Нямахше възможност да се чуе ни глас ни мнение на какъвто и да бе списател и публицист. Всички почти представители, довчерашни турски роби, изникнаха като сами от се-

бе си съвършени конституционисти, всички почти се явиха като представители от дълго време свикнали с всички тънкости и с всички механизъм на конституционния режим.

III.

Вие сте *чокои*, подмятаха някои си на тъй наречените *консерватори*. — *Що е чокой?* — попита един от тия последните, който слушаше за пръв път тая дума. Като му се разправи какво значи тя, „но аз, побърза да каже той смаян, нямам на земното кълбо нито педа земя никаде, где глава просто да сложа, а вие ме наричате *чокой!*“

IV.

„Ние твърде добре виждаме где е сериозността, где са солидните знания, где е предвидливостта, но ние искаме да извлечем от последната наша война за България колкото можем повечко нещо за либерализма в Русия, та за това и нашите симпатии отиват повече към крайните тук елементи“, казваше наивно един виден руски чиновник по гражданско управление.

V.

Да приемем с готовност, да улесним колкото се може повечко правото за публичните събрания на народа, викаха някои господа, това е славянски народен обичай, славяните обичат да се събират, идете гдето щете и в каквото славянско село искате, и там вие ще видите как народът се събира свободно и как умело обсъжда той разни въпроси. За славяните митингите са естествено, народно право.

VI.

Не трябва сенат, не трябва втора камара, не трябва пречки между народа и княза, не трябва стена между тях, княз и народ, те трябва да се споразумяват направо без никакво посредничество — шетаха и гласяха на дясно и на ляво противниците на втората камара.

VII.

Гледайте, господа, гледайте, братя, обикновеното народно събрание да се състои от колкото е възможно по-голямо число представители, от 400—500 души най-малко, трябва ние българите да се събираме по-много и по-честичко за да се запознаем един с други по-отблизу, — съветваше сериозно един сериозен господин като сновеше между народните представители във от редовните заседания на учредителното събрание.

VIII.

Недозряла и несъстоятелна май рожба излиза конституцията, Ваше Сиятелство, както се изработва тя под вашия надзор, казваха частно, стреснати от тая несъстоятелност някои народни представители на императорския комисар княз Дондуков Корсаков. — Нищо, нищо отговаряше той с войнишка живост и полузасмян, не се бойте! Узряла или незряла всяка конституция прилича на една дама, която, строга на изглед, не отказва своя благосклонен поглед на ония, които знаят да я ухажват.

IX.

Хубаво и уместно предложение. То отговаря на чувствата, отговаря на характера на българския народ: скромен, положителен, пестелив, враг на всичко що е раскош и салтанат. На това мнение бяха не само грамадното болшинство от представителите, но и външната в града публика. Думата беше за предложението да няма в българското княжество титли, декорации и отличия, освен някои военни отличия спечелени на бойното поле. Това предложение се и прие тогава единодушно от събранието.

X

Бяхме събрани една вечер на *мезелик* няколко приятели в един приятелски дом. Тук беше дошъл и Стефан Стамбулов, когото аз сега виждах за първи път. По покана на негови приятели и познати той испе с чувство 2—3 народни песни. Глас слабичък, но сладък. В водените тук разговори по едно и друго от дневните въпроси вземаше и той сегис-тогис участие. На излизане и раздяла аз шепнах на доближения до мен другар, че не зная какво може да се случи по-нататък, но мене ми се чини, че с това момче, което тъй пее и тъй приказва, ще има един ден да се расчитва по един или по друг начин.

XI.

При изработването конституцията на българското княжество подписавшите Берлинския договор сили бяха изпратили в Търново, съгласно с тоя договор, свои специални представители (*ad hoc*). Особено забележителен между тях по своята оригиналност беше английският представител Палгрев (*Palgrave*). Той зорко следеше всички постъпки и движения на народните представители. Той беше се запознал отблизу с повидните от тях. Една вечер беше ни поканил на чай. Между другото той внушително питаше дали е основателен слухът, че българите кроели да изберат за княз български руманския крал Карол, като прибавяше да каже, лично от себе си, че това нямало да бъде зле за България, а щяло да се погледне с добро око и от западните велики сили. В своята проникателност той предвиде много неща по отношение към започнувания наш държавен живот, и много неща се сбъднаха отпосле действително тъй, както ги беше той предвидел, насмалко да кажа пророкувал¹.

XII.

Нас ни бива само за развала, но не и за наредба, казваше често бившият Екзарх Антим, председател тогава на учредителното в Търново събрание. Не наредихме казваше, черковата, както трябва, гледам сега и тук, че както я караме, ние не ще можем да наредим и добитата ни с толкоз жертви държавица. Дано да съм излъган, и Бог да е на помощ!

М. Д. Балабанов

¹ William Gifford Palgrave, син на знаменит английски юристконсул и историк, казва сам за себе си: „Дълги години живях на Исток, най-добрите на живота ми, ми спомогнаха отлично да изуча нравите и обичаите на арабските народи и до толкоз изучих арабски език, щото стана за мен втори мой матерен език“. През 1863 година той препътува целия арабски полуостров, от Мрътвото море до Оманското, преоблечен като арабски дервиш.

СПИСЪК НА ЧЛЕНОВЕТЕ НА ТЪРНОВСКОТО УЧРЕДИТЕЛНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ ЗА РАЗГЛЕЖДАНЕ НА ОРГАНИЧЕСКИЯ УСТАВ

(10/22 Февруария 1879 година).

1. Членове по право

1. Висшето Православно Духовенство

1. Блаженнейшият Йосиф, митрополит ловченски, Екзарх Български. 2. Блаженнейшият Антим, митрополит видински, бившият Екзарх Български. 3. Високопреосвященнейшият Григорий, митрополит доростоло червенски (който е и депутат от русенския окръг). 4. Високопреосвященнейшият Мелетий, митрополит софийски. 5. Високопреосвященнейшият Симеон, митрополит варненско-преславски (и депутат от шуменския окръг). 6. Високопреосвященнейшият Илларион, митрополит кюстендилски. 7. Високопреосвященнейшият Доситей, митрополит самоковски. 8. Високопреосвященнейшият Евстатий, митрополит пелагонийски и пиротски. 9. Високопреосвященнейшият Кирил, греческият митрополит в Варна. 10. Преосвященнейшият Климент, епископ бранички, който управлява търновската епархия (и депутат от русенския окръг). 11. Високопреподобният Архимандрит Константин, който управлява врачанската епархия (и депутат от плевенския окръг).

2. Друговерно духовенство

12. Хафъз Сюлейман, мюфтия на видинската губерния. 13. Гавраил Аврамов, Равин софийски.

3. Членове на съдилищата от висшата инстанция

14. Марко Балабанов (същия е депутат и на свищовския окръг). 15. Димитрий Греков.

4. Председатели на съдилищата и управителните съвети от софийската губерния

16. Константин Стоилов, председател на софийския гобернски съд.
17. Георги Кирков, председател на софийския окръжен съд (същия е и депутат от плевенския окръг). 18. Димитрий Карамфилов, председател на самоковския окръжен съд. 19. Димитрий Чуков, председател на дупнишкия окръжен съд. 20. Василий Диямандиев, председател на кюстендилския окръжен съд. 21. Кирил Василев, председател на радомир-

ския окръжен съд. 22. Димитрий Казанакли, председател на орханийския окръжен съд. 23. Харалампий Златанов, председател на златишкия окръжен съд.

*

24. Григорий Начевич, председателствующий на софийския губернский съвет (същия е и депутат от свищовския окръг). 25. Спас Тумпаров, председател на софийския окръжен съвет. 26. Василий Пупешков, председател на орханийския окръжен съвет. 27. Манол Златанов, председател на златишкия окръжен съвет. 28. Иванчо Сребърников, председател на самоковския окръжен съвет. 29. Тричко Батановский, председател на радомирския окръжен съвет. 30. Христо Стоянов, председател на кюстендилския окръжен съвет. 31. Георги Николов, председател на дупниченския окръжен съвет.

*

32. Тодор Пешов, председател на софийския градски съвет. 33. Стоян Стаменов, председател на орханийския градски съвет. 34. Димитър Савов, председател на златишкия градски съвет. 35. Иванчо Доспевски, председател на самоковския градски съвет. 36. Нако Тонев, председател на радомирския градски съвет. 37. Атанас Хранов, председател на кюстендилския градски съвет. 38. Велико хаджи Ангелов, председател на дупниченския градски съвет.

От търновската губерния

39. Николай Михайловски, председател на търновския губернский съд.

40. Иван Христов Касабов, председател на търновския окръжен съд. 41. Илия Денчев, председател на севлиевския окръжен съд. 42. Атанас Кузев, председател на ловченския окръжен съд. 43. Иван Златанов, председател на габровския окръжен съд. 44. Кръстьо Байчов, председател на Осман Пазарския окръжен съд. 45. Петко Бакалов, председател на еленския окръжен съд.

46. Петко Каравелов, председателствующия на търновския губернский съвет (същия е и депутат от русчушкия окръг.)

*

47. Цаню Пенчов, председател на търновския окръжен съвет. 48. Калчо Симеонов, председател на габровския окръжен съвет. 49. Христо Сухиндолский, председател на севлиевския окръжен съвет. 50. Димитрий Пашков, председател на ловченския окръжен съвет. 51. Никифор Константинов, председател на еленския окръжен съвет. 52. Стефан Дервентский, председател на Осман Пазарския окръжен съвет.

*

53. Георги Иванов, председател на търновския градски съвет. 54. Савва Илиев, председател на габровския градски съвет. 55. Христо Спиридонов, председател на севлиевския градски съвет. 56. Коста Вазов, председател на ловчанския градски съвет. 57. Иван Икономов, председател на еленския градски съвет. 58. Стефан Попов, председател на Осман Пазарския градски съвет.

От Видинската Губерния

59. Илия Цанов, председател на видинския губернский съд (същия е и депутат от видинския окръг).

*

60. Петр Дамянов, председател на видинския окръжен съд. 61. Митко Маринов, председател на Ломско-Белоградчкия окръжен съд. 62. Лука Радулов, председател на раховския окръжен съд. 63. Симеон Подбалкански, председател на врачанския окръжен съд. 64. Димитър Катранов, председател на берковския окръжен съд.

*

65. Димитър Златаров, председател на видинския окръжен съвет. 66. Илия Щърбанов, председател на Лом-Паланския окръжен съвет. 67. Юрдан Наумов, председател на берковския окръжен съвет. 68. Ион Логотет, председател на раховския окръжен съвет. 69. Миленко Попов, председател на белоградчишкия окръжен съвет. 70. Костаки Анков, председател на врачанския окръжен съвет. 71. Ванко Нешов, председател на видинския градски съвет. 72. Ангел Иванчов, председател на Лом-Паланския градски съвет. 73. Георги Петров, председател на берковския градски съвет. 74. Тодор Шиваров, председател на раховския градски съвет. 75. Иванчо Николакиев, председател на врачанския градски съвет.

От Русчушка Губерния

76. Никола Стойчев, председател на русчушкия губернский съд. 77. Стоил Попов, председател на русчушкия търговски съд.

78. Симеон Златев, председател на русчушкия окръжен съд. 79. Стефан Панов, председател на плевенския окръжен съд. 80. Георги Ненов Боров, председател на никополския окръжен съд. 81. Димитър Кръстевич, председател на свищовския окръжен съд. 82. Кирияк Цанков, председател на тутраканския окръжен съд. 83. Николай Неделчев, председател на разградския окръжен съд. 84. Спиридон Грамадов, председател на Ески-Джумайския окръжен съд.

*

85. Павел Братоев, председател на русчушкия окръжен съвет; 86. Янко Ванков, председател на свищовския окръжен съвет. 87. Христки Филихов, председател на никополския окръжен съвет. 88. Златан Иванов, председател на плевенския окръжен съвет. 89. Георги Николов, председател на тутраканския окръжен съвет. 90. Никола Петров, председател на разградския окръжен съвет. 91. Куцар Димитров, председател на ески-джумайския окръжен съвет.

*

92. Иван Данев, председател на русчушкия градски съвет. 93. Димитрий Анев, председател на свищовския градски съвет. 94. Коста Парасков, председател на никополския градски съвет. 95. Иван Атанасов, председател на плевенския градски съвет. 96. Христо Стоянов, председател на тутраканския градски съвет. 97. Василий Попов, председател на разградския градски съвет. 98. Дечо Георгиев, председател на ески-джумайския градски съвет.

От Варненската Губерния

99. Яков Геров, председател на варненския губернский съд.

100. Георги Велчев, председател на варненския окръжен съд. 101. Гено Чолаков, председател на силистренския окръжен съд. 102. Хаджи Стамат Симеонов, председател на шуменския окръжен съд. 103. Иван Кършовский, председател на провадийския окръжен съд. 104. Калчо Бобчевский, председател на пазарджиския окръжен съд. 105. Михаил Паничерский, председател на балчишкия окръжен съд.

106. Андрей Стоянов, председателствующия на варненския губернский съвет.

*

107. Димитри Икономов, председател на варненския окръжен съвет. 108. Желяз Попов, председател на пазарджишкия окръжен съвет. 109. Василий Калевич, председател на балчишкия окръжен съвет. 110. Георги Вълчанов, председател на провадийския окръжен съвет. 111. Петър Биянов, председател на силистренския окръжен съвет. 112. Тодор Джабаров, председател на шуменския окръжен съвет.

*

113. Величко Христов, председател на варненския градски съвет. 114. Стефан Баев, председател на пазарджишкия градски съвет. 115. Янаки Комнино, председател на балчишкия градски съвет. 116. Николай Калепетревский, председател на провадийския градски съвет. 117. Димитрий Енчев, председател на силистренския градски съвет. 118. Николай Попов, председател на шуменския градски съвет.

***Депутати по избори от окръзи
Софийската Губерния*****От Софийския окръг**

119. Христо Стоянов, 120. Цветко Илиев, 121. Анко Цветанов, 122. Митр Йотов, 123. Гато Стаеков.

От орханыйския окръг

124. Иванчо Хаджи Стоянов, 125. Павел Попов, 126. Николай Арнаудов.

От Златишкия окръг

127. Лука Павлов.

От Самоковския окръг

128. Захари хаджи Гюров, 129. Михаил Мишайков.

От Радомирския окръг

130. Георги Жабленский.

От Дупниченския окръг

131. Иван Каранов.

От Кюстендилския окръг

132. Георги Караманов, 133. Димитри Ангелов, 134. Стефан Гранитский.

Търновска Губерния

От Търновския окръг

135. Х. Стоян Х. Панов, 136. Илия Костов, 137. Петр Генчев, 138. Петко Горбанов, 139. Д-р Стати Антонов.

От Габровския окръг

140. Н. Иван Гюзелев, 141. Д-р Алексей Христов.

От СевлиеВСкия окръг

142. Петко Ганчев, 143. Михо Минков, 144. Гатко Кунчев.

От Ловчанския окръг

145. Влас Х. Петров, 146. Михаил Димчев, 147. Димитрий Икономов, 148. Марин Луканов, 149. Иванчо Диков.

От Еленския окръг

150. Юрден Бакалов, 151. Илия Бобчев.

От Осман-Пазарския окръг

152. Х. Тенчо Х. Тинев.

Видинска Губерния

От Видинския окръг

153. Петко Х. Петков, 154. Даскал Петър из Ново Село.

От Белоградчиския окръг

155. Цеко Панов.

От Ломския окръг

156. О. П. Димитрий из Василевци, 157. Георги Х. Захариев из Долгожевци, 158. Първан Манчов из Лом.

От Раховския окръг

159. Д. Цеков, 160. Д-р Манче, 161. Иван Стойнов, 162. Христо Кръстев, 163. Нико Петров.

От Врачанския окръг

164. Хаджи Вандо, 165. Николчо Антонов, 166. Иван Стойнов, 167. Николчо Зайкин, 168. Цветко Попов, 169. Иванчо Николакиев.

От Берковския окръг

170. Михаил Първанов, 171. Атанас Цветков, 172. Константин Вацев, 173. Цеко Иванов, 174. Юрдан Иванов.

От Кулския окръг

175. Цочо Гачев.

Русчушка Губерния**От Русчушкия окръг**

177. Драган Цанков, 178. Тодор Икономов, 179. Петър Чернев, 180. Х. Иван Пенчович, 181. Костаки Маринов (Високопреосвещенний Митрополит Григорий, Преосвещенний Епископ Климент и Петко Каравелов са забележени под № 3, 10 и 46).

От Разградския окръг

182. Николай Икономов (свещеник), 183. Георги Попов, 184. Петър Коюмджиев.

От Плевенския окръг

185. Илия Игнатов (Архимандрит Константин и Георги са забележени под № 11 и 17).

От Ески-Джумайския окръг

186. Стоянов.

От Тутраканския окръг

187. Параскева Пеев.

От Свищовския окръг

188. Мирон Бешков. (Марко Балабанов и Григорий Начович са забележени под № 14 и 24).

От Никополския окръг

189. Димо Гендов, 190. Андрей Германов.

Варненска Губерния**От Варненския окръг**

191. Осман Бий, 192. Стерю Анастасиади.

От Шуменския окръг

193. Димитрий Константинов, 194. Д-р Андрей Перушев, 195. Д-р Евтимий Върбов, 196. Николай Българов, 197. Харалампий Ангелов (Преосвещенний Митрополит Симеон е забележен под № 5).

От Силистренския окръг

198. Петър Манолов, 199. Иван Панчев, 200. Тодор Радев, 201. Николай Георгиев и 202. Христо Вълков (священник).

От Пазарджикския окръг

203. Димитрий Панов.

От Провадийския окръг

204. Тодор Икономов, 205. Д-р Юрданов, 206. Христаки Груев.

От Балчикския окръг

207. Хаджи Поло Хаджиджиев.

III. Депутати от различни учреждения и общества.

208. Депутат от Рилска Обител, 209. Владимир Палаузов, депутат от Одеското Българско Настоятелство, 210. Константин Поменов, депутат от Виенското Благотворително Общество „Напредък“.

IV. Членове в Събранието по назначение от Императорский Русский Коммиссар.

211. Николай Даскалов, бивши Тулчански Вицегубернатор, 212. Петко Славейков из Трявна, 213. Георги Вълкович д-р медицини, 214. Райчо Каролев, училищен инспектор на Русчущката Губерния, 215. Иосиф Ковачев, училищен инспектор на Софийската Губерния 216. Димитрий Моллов, д-р медицини, 217. Василий Попович, преподавател в Софийското Военно Училище, 218. Андрей Манолов, член на Търновския губернский съд, 219. Янко Славчев из Варна, 220. Петър Ангелов, учител в Свищовското училище. 221. Махмуд Недим паша из Самоков, 222. Михаил бей из Плевен, 223. Хюсеин Хюсни-Ефенди из София, 224. Езин Ага из Русчук, 225. Хасан-Хюсни-Ефенди из Самоков, 226. Ахмед-Ефенди из Разград, 227. Едхем-Ефенди из Тутракан, 228. Мустафа-Ефенди из Пазарджик, 229. Хаджи Сюлейман из Шумен, 230. Халил Думанлъ из Правадия, 231. Ахмед-Бей-Мараф-Заде из Видин.

СЛОВОТО НА НЕГОВО СЯТЕЛСТВО ИМПЕРАТОРСКИЯ

**Российский Коммисар в България
князя Дондукова Корсакова**

**при първото отваряне на
Народното Събрание
в Търново на 10 Февруария 1879 година**

„Достопочтеннейшее собрание представителей болгарскаго княжества!

По воле и предначертаниям Всемилостивейшаго моего Государя, приветствую Вас с открытием перваго в освобожденной стране вашей народнаго собрания, долженствующаго положить прочное основание государственному устройству новаго княжества. По званию императорскаго российскаго коммисара и в силу данных мне высочайших полномочий, представляю на ваше обсуждение проект органическаго устава, определяющаго, в общих основаниях, права будащаго болгарскаго Князя и права българскаго народа в деле управления странюю. В связи с проэктom органическаго устава, сообщаю также записку, заключающую в себе общий свод правил и положений, послуживших основанием настоящаго устройства страны по всем отраслям управления. Уверен, что одушевляемые чувствами святаго долга и любовью к возрождающейся дорогой родине, вы глубоко вдумаетесь и вполне оцените все величие вашей исторической задачи и всю почесть выпавшаго на вашу долю призвания. Вам предстоит с полным безпристрастием, прямою, правдивостью и преданностью святому делу обсудить представляемый проэкт органическаго устава, устранить всякия личныя, случайныя побуждения и предвзятыя цели. Вам следует иметь в виду единственно благо страны и ея прочное государственное устройство, составляющее залог будащаго материальнаго и нравственнаго преуспения, и, согласно с сим, сказать откровенное, добросовестное и последнее слово. Предлагаемый на обсуждение ваше проэкт есть не более, как программа для облечения трудов ваших: поставленным в нем вопросам дано такое направление, которое казалось наиболее прочным и наиболее устойчивым для вашего блага и счастья. Но программа не должна стеснять и связывать ваших убеждений. С полною свободою и независимостью, в отдельных мнениях и общих прениях, да выскажется каждый из вас, по совести и убеждению, памятуя, что в ваших руках находится счастье, благоденствие и будущая судьба отечества, призваннаго к новой политической жизни. Представляемая вам о настоящем временном устройстве края записка, — прочитайте которую в первых же заседаниях поручаю управляющему отделом просвещения и духовных дел, профессору Дринову, — озна-

комить вас ближе с деятельностью русского временного управления, имевшего целью призвать к участию в общественных делах вся лучшие силы болгарского народа и поднять, по возможности, материальный и моральный уровень страны, только что вышедшей из продолжительной кровавой борьбы. Турецкое управление везде заменилось ныне национальным, а временные правила, как указывает самое их название, составляют лишь первый, переходимый шаг к гражданскому устройству и введению возможного порядка в крае. Они несомненно должны подвергнуться изменениям и дополнениям, по указаниям времени, опыта и новых общественных потребностей, но эту задачу следует предоставить будущему правительству страны и конституционным ее органам; в настоящее же время я полагаю бы необходимым оставить их в действии, дабы не колебать только что установленного гражданского строя. Мне остается напомнить Вам, что русская администрация должна была действовать при обстоятельствах, крайне неблагоприятных. Эти обстоятельства, надеюсь, оправдают в глазах ваших незаконченность изданных мною правил и положений: имел я единственную цель заменить существовавшую в стране смуту возможным порядком и подготовить население с более стройной и нормальной политической жизни. Для разъяснения вопросов, могущих возникнуть при обсуждении органического устава, и для предоставления вам необходимых объяснений и справок назначу моим уполномоченным на время настоящего собрания, управляющего судебным отделом Лукьянова. Чисто совещательный голос его, полагаю, будет вам полезен во всех могущих возникнуть недоразумениях, при обсуждении предложенного вашему вниманию проекта. Но последнее решительное слово принадлежит вам, и единственно вам. Да поможет вам Всевышний при исполнении святого долга; да благословит ваши начинания и труды на счастье и благоденствие страны, столь близкой нам, русским, по крови, по принесенным Россией жертвами и по великодушным к вам чувствам нашего царя, освободителя болгарского народа. Объявляю первое Собрание представителей Болгарского княжества открытым и приглашая вас, господа, по подписании протокола, вместе со мною, в древнем тырновском соборе, вознести Господу Богу наши молитвы об успешном окончании предстоящих вам трудов и принести благодарение Царю Царей, сподобившему нас сопричастовать великой исторической минуте возрождения вашего многострадального отечества“.

(Превод на горната реч)
Достопочтеннейше Събрание на представителите
от Българското Княжество!

По волята на предначертанията на *Всемилоствиейшия Мой Господар* поздравявам Ви с отварянето на първото, в освободената Ваша страна, Народно Събрание, което трябва да тури здрави основи за Господарственното устройство на новото Княжество.

Като *Императорски Руски Комисар* по званието си и в силата на даденото ми *Височайше* пълномощие, представям на Вашето обсъждане проект на Органическият

Устав, който в общи основи определява правата на бъдещия Български Княз и правата на Българския Народ в делото на управлението на страната.

В свръзка с проект на Органическият Устав, съобщавам тъй също и записка, която обема в себе си свод от правила и положения, които са служили за основа на сегашното уреждане на страната по всичките клонове на управлението.

Уверен съм, че вие като се въодушевявате от чувствата на свят дълг и любов към възраждащото се Ваше мило отечество, дълбоко ще се замислите и напълно ще оцените всичкото величие на Вашата историческа задача и всичката почест на призиванието, което се е паднало на Вашия дълг.

Вам предстои, с пълно безпристрастие, правота, правдивост и преданност към свящото дело да обсъдите представения Вам проект на Органическият Устав, като отстраните всички лични случайни подбуждения и предвзети цели.

Вие трябва да имате пред вид само и само благото на страната и нейното трайно господарствено уреждане, което съставя залогът на бъдещето материално и нравствено преуспяване, и съгласно с това да изкажете откровенно, добросъвестно последната си дума. Предлагаемият на Вашето обсъждане проект, не е повече от една програма за улеснение на Вашите трудове; на положените в него въпроси е дадено таквози направление, което се вижда за най-здраво и най-трайно за Вашето добро щастие.

Но тази програма не трябва да стеснява и сързва Вашите убеждения. В пълна свобода и независимост на отделните мнения и общи прения да се изкаже всеки от Вас съвестно и с убеждение, като имате на ум че в Вашите ръце е щастието, благоденствието и бъдещата съдба на отечеството, което е извикано към нов политически живот.

Представляемата вам записка за сегашното временно уреждане на страната оставам да Ви прочете в първите заседания управляющия отделът на просвещението и духовните дела, професор *Дринов*, която по-отблизо ще Ви запознае с дейността на Руското временно управление, което е имало за цел да призове да участвуват в обществените дела всичките най-добри сили на Българския народ и по възможност да се въздигне материалното и морално равнище на страната, която едвам що е излязла из продължителната кървава борба.

Руското управление на секаде се замени сега с народно, а Временните Правила, както показва и самото им название, съставляват само първата преходна крачка към гражданското уреждане и въвеждането на възможният ред в страната.

Те, без съмнение, трябва да се подложат под изменения и допълнения според указанието на времето, но тази задача трябва да се предостави на бъдещето правителство на страната и на нейните конституционни органи; колкото за сега аз бих казал, че е необходимо да си останат те в действие, за да не се разклаща едва положения граждански ред.

Остава ми да ви напомня още, че руската администрация трябваше да работи при крайно неблагоприятни обстоятелства. Надявам се, че тези обстоятелства ще оправдаят пред Вашите очи недовършените издадени от мене правила и положения; единственната ми цел е била да се замени съществуещото в страната безредие с възможният ред и да се приготви населението към по-редовен и правилен политически живот.

За разяснение на въпросите, които може да се породят при обсъждането на Органическия Устав и за представяне Вам нужните обяснения, назначавам за мой пълномощник в време на настоящето събрание управляющия Съдебния Отдел — *Лукиянова*.

Аз мисля, че чисто съвещателния негов глас ще Ви бъде полезен в сичките недоразумения, които би се появили при обсъждането на представляемия на Вашето внимание проект. Но последната решителна дума принадлежи Вам и решително Вам.

Нека Всевишния Бог Ви помага при изпълнението на своя дълг; да благослови Вашите начинания и трудове за щастieto и благоденствието на страната, която е толкоз близка на Нас — Русите по кръвта, по принесените от Русия жертви и по великодушните към вас чувства на нашия Цар-Освободител на Българския народ.

Обявявам отворено първото Събрание на представителите от българското Княжество и Ви призовавам, Господа, след подписването на протокола, наедно с мене да отидем в старият Търновски Събор да възнесем на Господа Бога нашите молитви за успешното свършване на предстоящите вам трудове и да принесем благодарение на *Царя Царей*, който ни е сподобил да присъствуваме наедно при великата историческа минута на възраждането на Вашето многотрадално отечество.

РАПОРТ

на комисията върху основните начала на Конституцията за Бълг. Княжество

Показването и мотивирането на основните начала въз които трябва да бъде съградена една конституция, е дело само по себе си научно-философическо. Но то прекрача изведнаж границите на теорията и стъпя на реална почва щом се земе думата в конкретното ѝ значение, в значението на: **правила, глави постановления и учреждения**, които трябва да съдържа една конституция. Вашата комисия наговарена с задължението да покаже началата на Конституцията, разбираше и изпълни мисията си — колкото бе възможно в определеният към срок — в единият както и в другият смисъл.

Най-главното начало на една Конституция е **началото на свободата**. Свободата на действие, говорение и мислене са начала, които като вродени човеку, трябва да се почитат от всяка Конституция. Но свободата има и естествени граници. Тя не може да се упражнява така щото да стане вредителна на другите членове на обществото, които имат тоже право да се радват на свобода. Тук се показва нуждата на законите, които установяват в какви граници един член на обществото има право да се ползува от свободата.

На това начало се основават членове 55, 69, 72, 74, 75, 76, 77, от проектът и намират своето оправдание. Водима от същото начало комисията счете за нужно да прибави и допълни главата **за правата на гражданите** с следующите членове:

„Никой в Българското Княжество не може ни да продава ни да купува човечески същества“.

„Всеки роб от какъвто пол и вяра да е, е свободен щом като стъпи на Българска земя“.

Второто начало на една Конституция, е **началото на равенството през законът**.

Всеки гражданин, като представлява една личност, в която се олицетворява цялото човечество, е свършено равен на своите подобни. Законът, който стои високо над човечите за да управлява взаимните отношения на личностите, трябва да гарантира това равенство. Затова законът трябва да пречи на всяка искусствена разлика между хората. На това начало са основани и намират своето оправдание, членове: 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 66, 68, 73, на проекта.

Законът трябва да повиква на общественните служби, чинове и почести всеки гражданин, стига да е той способен и непорочен. Той трябва да расподеля и общественните длъжности без разлика.

Трето начало на една Конституция трябва да е **началото на самоопределението**. Това начало приложено в политиката се нарича **самоуправление** т.е. правото на различните кръгове на обществото да си полагат сами цели и да изнамирват и употребяват

самостоятелно средствата за достигането им. Но понеже нуждите на тия кръгове, които наричаме общини, провинции, държави, са многобройни и разнообразни, то естествено се явява разделението на управляеми и управляющи. Повечето хора — управляемите, като не могат в същото време да гледат частните си и общите работи, натоварват една част от своите граждани — управляющите да вършат общите работи. И тъй нуждата е разделила обществото на управляеми и управляющи, техните права и длъжности съставляват главния предмет на Конституцията. За това нашата Конституция трябва да се основава на туй начало, което намира своето приспособление в участието на народът в законодателната власт. На това начало се основават членовете: 42—29, 98—103, 112—115, 116—199, на проектът.

За да може тия три начала да съществуват и да се развиват свободно, те трябва да се подкрепят от **началото на обезпечението** (сигурността).

На това начало са основани неприкосновеността на лицето, жилището и собствеността: членовете: 63, 64, 70 и 71, на проектът. На това начало се основават и правата дадени на изпълнителната власт т.е. на Князът и правителството му.

Те са 4-те главни начала, въз които, като въз един четириъгълен камък, поставят учените публицисти в теориите, а народите в практиката сградата на една Конституция.

След като указахме на отвлечените начала, които лежат на основанието на всяка една свободолобива и напредничава Конституция и които следователно трябва да са краесъгълните камъне и на нашата бъдаща държавна организация, ние постъпваме към втората част на нашата задача т.е. към указването на тия учреждения и към формулирането на ония правила, които земени вкуп трябва да съставляват Конституцията на Българското Княжество. Преди всичко, комисията като обсъди сериозно положението и нуждите на народът ни, като зе в внимание, че в всяка една политическа организация трябва да се избегват крайностите; че преходът от робството към самоуправлението трябва да бъде постепенен; че като в времето на турското владичество Българите не са имали никакви политически правдини, ползуването от политически права изисква не само един даден степен на умствено развитие, но и редки нравствени качества; че самоограничението, почитанието към властта и нейните представители са неизбежни условия на едно свободно управление; като зе в внимание още и тежките обязанности, които ще тежат на нашето ново управление, както спрямо вътрешната ни организация, тъй и спрямо външната ни политика, комисията се убеди че е неизбежно нужно щото **в нашата Конституция да вее един дух на разумен консерватизъм и нашето Правителство да бъде силно и крепко**. Нашата Конституция и нашето бъдаще управление трябва да имат за цел да възпитат народът ни в почитанието на законът и да го приготвят щото в кратко време да може достойно да се ползува от тази свобода, към която се стремят най-просветените народи. Комисията счита първите години на нашият свободен политически живот като твърде опасни, защото непригответния преход от бившето деморализуеще робство в един самостоятелен живот, възможно е да развие у нас и елементи противни на всяки порядък и на истински свобода. Ето защо считаме за потребно за сега да имаме една Конституция, която да гарантира правата на народът, да полага здрави основи на едно свободоло-

биво развитие, а в същото време да дава пълна сила на правителството в кръгът на неговата компетентност.

Като хвърли един общ и основен поглед върху проектът представен от *Императорския* комисар, след дълги разисквания, комисията дойде до следующите резултати след като раздели всичкия материал, който трябва да се съдържа в нашата Конституция на 5 главни части:

- I. За територията.
- II. За вярата.
- III. а) За Князът; б) За върховните правителствени уредби.
- IV. За гражданите.
- V. За Народното представителство.

I. За територията.

Комисията приема по вишегласие Гл. I, чл. 1 и 2 на проектът, защото като от всяка страна Конституцията дава гаранция, то неизбежно нужно е щото един толкова важен фактор, както е територията, да бъде тоже обиколен от потребните гаранции и да не бъде изложен на произволно изменение.

В първата част за територията, комисията предлага да се постанови щото Българската столица да е град София и територията да се раздели административно на: общини, околии и окръжия. Длъжностите, правата, обемът и числото на тия единици да се определят с един особен закон. Гл. XI чл. 50—52 приема комисията както са в проектът.

II. За вярата.

Комисията приема по вишегласие Гл. IX чл. 36—41 на проектът и предлага да се прибави след член 40 един член от следующото съдържание:

„Прозелитизмът се запрещава“.

Причини: Комисията като признава веротърпимостта и свободата на съвестта не може да допусне, щото тези два принципа да се експлоатират и земат едно направление противно на интересите на Държавата и на общественния порядък. Тя е на мнение че всеки е свободен в своите религиозни убеждения, но ревността за систематично и публично превръщане на тези убеждения тя счита за дързко прекрачение на границите, в които би трябвало да се упражнява свободата на съвестта. Запрещението на прозелитизмът прочее се явява като едно справедливо ограничение на принципът „свобода на съвестта“.

Кои са случаите на прозелитизмът и какви следствия докарва нарушението на тоя член, ще се определи с особен закон.

III. За князът.

Комисията е на мнение, че член 3 на проектът трябва да е изложен тъй:

„Княжество България е монархия наследственна и конституционна с Народно Представителство“.

Другите членове от Гл. II комисията приема както са в проектът.

Гл. II, IV, чл. 18—22 комисията приема както са в проектът.

В Гл. V чл. 22 комисията реши по вишегласие да има следното съдържание:

„Княжеското достойнство е наследствено в мъжката линия в потомството на първия избран княз“.

Една подкомисия ще изработи законът за наследството на княжеското достойнство.

Като зе в внимание, че в повечето европейски държави женския пол е изключен от престолонаследия, че в нашето Княжество твърде много ще зависи от личната инициатива на главата на Държавата и че положението на Княжеството ще бъде много трудно, комисията мисли, че княжеското достойнство трябва да се намира в силните ръце на един достоен мъж.

Гл. VI чл. 23—31 се приема от комисията тъй както е в проектът: само в чл. 27 тя мисли че трябва да се изхвърлят думите: „най-близките роднини на Князът, които живеят в България; след тях“.

Гл. VII, чл. 32 се приема тъй както е в проектът.

В Гл. VIII, чл. 33 се поправя по следния начин:

„Народното Събрание определя за обдържание на Князът и на неговия двор шестотин хиляди франка на година“. Освен това комисията предлага да се изхвърли съвсем чл. 35 по причина че Княжеството е бедно и че не се вижда никаква причина защо да се остави на Народното Събрание едно такова право. Член 34 си остава тъй както си е в проектът.

в) За върховните правителствени уредби.

Управителите на различните отделения, които земени заедно съставляват цялото на изпълнителната власт, са министрите. Истина е, че всеки от тях действа самостоятелно в своя кръг, но понеже всичката изпълнителна власт е едно цяло, на което частите взаимно са свързани, и понеже има работи, на които отговорността един министър не може да земе, то те трябва да действуват и задружно; ето потребата на съществуването на министерския съвет. От тази точка на зрение се оправдават и препоръчват членовете 149—167 на проектът с следните незначителни изменения:

Предложението за предаване министър под съд (чл. 156), трябва да е подписано от 1/3 от членовете на Народното Събрание.

За да се предаде министър на съд, изискват се гласовете на 2/3 от всички депутати на Народното Събрание (чл. 175).

Причини: В борбите на политическия живот, като ново явление за нашия народ, не ще охотно да зема участие всеки един от депутатите на Народното Събрание. Ако се предложи прочее да се тури един министър под съд, то може лесно да се случи щото всички ония, които не са за подобно предложение, да се отстранят от всякакво гласоподаване като просто отсъствуват от Народното Събрание при формулирането на предложението. Но за това ония, които са за предложението, подават гласовете си и като се изискват според проектът само 2/3 от присъстващите депутати, може да се случи да се тури министърът под съд само по желанието на 1/2 от членовете на Народното Събрание (напр. 60 са членовете, 45 присъствуват; 30 дават глас за предложението).

Истина е, че всеки важен клон на управлението трябва да има свой министър, за това и в Европа числото на министерствата е много или малко голямо според обемът на държавата и разновидността на интересите. У нас земено в внимание нашето положение и нашите интереси, мислим че изпълнителната власт ще да е достатъчно представена от 6 министри:

1. Министерство на външните работи.
2. Министерство на вътрешните и обществените работи.
3. Министерство на народното просвещение и на исповеданията.
4. Министерство на финансите, земеделието и търговията.
5. Министерство на правосъдието.
6. Военно министерство.

Колкото за обязанностите натоварени в чл. 148 на проектът на държавния съвет, комисията мисли, че те са много важни. Особено тя има пред вид, че в първите години на нашия политически живот, ще да има нужда да се правят нови закони по всяка отрасл на управлението; следователно едно такова тяло счита комисията за нужно. Но като знае от друга страна, че мъчно ще е в първите години да имаме способни хора за целия апарат на правителствената машина, то тя мисли че могат обязанностите на държавния съвет да се принесат до някоя степен на сенатът, до някоя степен на министерствата. Върху първия случай ще се върнем като говорим за сенатът.

IV. За гражданите.

Комисията е на мнение да са изложени тука правата и длъжностите на гражданите. Тя приема глава XII на проектът с следующите допълнения и изменения:

Чл. 53 трябва да има следующото съдържание:

Всички родени в България, които не са приели друго поданство и които са родени другаде от български поданници, броят се поданници на Княжеството.

След него да следва следующия член:

Всички родом Българе и чужденци, които от времето на последната война са помогнали в подвигът за освобождението, било в служба в тази война, било по гражданско управление, са по право граждани на Българското княжество, ако искажат желание на принадлежната власт, в един срок от 6 месеца от как влезе в действие Конституцията, да приемат това гражданство.

При изработването от после на законът за поданството, комисията предлага да се земе в внимание следующото:

Законът, който ще нареди приемането на българското поданство, трябва да даде всички възможни и законни улеснения на ония Българе, които са родени във от Княжеството.

Причините на тия привилегии са очевидни, и за туй комисията не счита за нужно да се простира повече. Комисията предлага да се исхвърли последното предложение на чл. 65 т.е.: Исклучения за чуждите поданници се определят по особени за това закони.

Причини: Комисията мисли, че подобни постановления не трябва да влизат в Конституцията.

Комисията е на мнение, че народното образование (чл. 73) трябва да е задължително, но и безплатно. Такъво едно определение, ако не в Конституцията, то поне в протоколите трябва да се внесе.

V. За народното Представителство.

Комисията, както казахме и по-горе, като прие за една от основите на всяка конституция началото на самоуправление, счете за нужно да даде на народът едно значително участие в издаването на законите, които ще управляват Княжеството. Участието на народът в законодателната власт не значи само че народът трябва да се управлява сам, но още че в това самоуправление трябва да имат равно участие съразмерно с взаимната им важност, различните икономически и политически интереси, които се проявяват у народът. Като такива интереси, които трябва да земат участие в Народното Представителство, комисията счита най-напред притежателите на недвижимо имущество. селяните, които владеят кой много кой малко земя, са основата на нашето Княжество; те представляват един груп важни интереси; затова тям трябва да се даде пълно участие в законодателната власт. Следователно всеки, който има недвижимо имущество в Българското Княжество, трябва да бъде избирател на Народното Представителство. Други един важен груп от интереси представляват тези които имат едно средне или висше образование; и тям трябва да се даде участие в законодателната власт. Тъй като между тия две групи интереси остая други един груп, който тоже има влияние в народния живот, именно групът на капиталистите и търговците, то и тям трябва да се даде съразмерно участие в законодателната власт. Съразмерността, която е следствие на началото на равенството, изисква щото правото на този груп да се ограничи. За това и комисията по вишегласие прие щото освен гореказаните групи и тези които плащат поне 100 гр. годишен данък да имат право да зимат участие в законодателната власт.

Но като гледаше интересите на управляемите, комисията не загуби от очите си, че и управляющите заедно с висшето духовенство и с представителите на висшата интелигенция, като произлизат от народът представляват тоже един важен елемент в народния живот. За това и те трябва да имат пълно участие в законодателната власт.

От казаните елементи се съставлява цялото Народно Представителство, тъй щото то съдържа в себе си всичките групи на интереси, които имат значение в животът на Българския Народ.

Комисията реши по вишегласие Народното Представителство да състои от два дяла: Народно Събрание и Сенат. Народното Събрание ще състои само от представители на Народът т.е. от лица избрани от български граждани, които са на 21 годишна възраст и имат и недвижимо имущество, или плащат на година 100 гр. данък, или пък са свършили в някои средне или висше училище. Лицата, които ще се избират за представители, освен гореспомнатите качества, трябва да са не по-млади от 25 години и грамотни. Повечето от членовете на комисията мислят да са изборите двоестъпenni и то само за улеснение на избирателите.

Народното Събрание тъй съставено ще има правата указани в Гл. XV, XVI, XVII, XVIII, XIX на проектът.

На Народното Събрание предостави комисията още правото да определи испитателни комисии по въпросът на управлението (допълн. на чл. 99).

Чл. 122 на проектът ще има следующото съдържание:

Членовете на Народното Събрание получават възнаграждение за през времето когато заседават.

Комисията приема 25 000 души с фракции по-малки от половината на туй число да пращат по един депутатин. До 25 000 имат тоже право на 1 депутат.

Комисията счита сенатът за едно законодателно тяло необходимо нужно за упазване равновесието между двете други противоположни законодателни власти, между Князът и Народното Събрание. Той, като консервативно тяло служи за съдържание и прекращение на увлеченията на Народното Събрание, които Князът не може да регулира от висотите на положението си. Той има за задача да смалява и умекчава спречкванията и сблъскванията, които по въпросът на законите би могли да стават между Князът и Народното Събрание. Сенатът гълкува Конституцията и наблюдава нейното изпълнение; съди министрите. Нему е възложено да прегледва и претърсва още веднъж законите, които излизат удобени от Народното Събрание. Освен тия благотворителни действия на Сенатът, той има, или по-добре, една част от него, да изпълнява някои от длъжностите (длъжностите не по съставление на законопроектите) на държавния съвет, когото комисията като особено тяло не приема по причина на отсъствие на хора достойни, които изискува туй учреждение, по съществуването на законопроектите и по причина на възложение на законопроектите — главното занимание на държавния съвет — на надлежните министри.

За числото на сенаторите, комисията е на мнение да е то 20—25. 10—15 назначени от Князът, 3 по право избрани от средата на висшето духовенство, между които и председателствующия, един по право от висшето духовенство на мухамеданите. Останалите 6 члена, една част от комисията мисли да се земат от висшите съдилища, учебни заведения и учени дружества, а другата част, да се избират от народът.

Колкото за възрастта на сенаторите, тя съобразно с консервативния характер на институцията, трябва да е по височка. Комисията е на мнение сенаторите да не са помлади от 40 год. За да не зависи пак тяхното съществуване от никого и за да се осигури една независимост в действията им, комисията е на мнение, че сенаторите назначени от Князът трябва да са пожизнени и да получават заплата. Избраните, разбира се, трябва да бъдат повременни и да получават диети (суточния).

Най-сгодно време за свикването Народното представителство на комисията се види да е есента и то от 1 Октомврий до 1 Декемврий. Гл. XIX за свикването на Народното Събрание (и сенатът) комисията приема с малки поправки, именно тя предлага чл. 132 да има следующото съдържание: Членовете на Народното Събрание и на Сенатът получават възнаграждение, което ще се определя с особен закон. Свикването на Народното представителство комисията предлага да става в столицата.

Комисията счита за излишно съществуването на Великото Народното Събрание, за изпълнение на неговите длъжности то прие Конгрес, който образуват Сенатът и Народното Събрание събрани в едно тяло.

Добавки.

Комисията приема принципът, че **съдебната власт принадлежи напълно на съдилищата**, които са независими и действуват независимо от изпълнителната власт.

Причини: За да се добие една законна присъда трябва тя да падне тъкмо на основание на законите, без никаква намеса на правителството, което може би да е и една от заинтересованите страни в съдът. Ако зависеха съдилищата от изпълнителната власт, то съдиите щяха да бъдат всякога изложени на нейното влияние и едва ли щяха да могат да издадат някакво решение, което не би било в воля на правителството, без да се опростят с службата си. Тогава обаче би станал илюзорен принципът за разделението на законодателната власт, защото собствено не би се съдило по законите направени от народът и правителството, но само по произволът на последното.

За устройството на съдилищата предлага комисията да се направи особен закон.

Като зе комисията принципът на равенството и отхвърли разделението на съловия в България, то реши да не се дават и приемат никакви титли в Княжеството; тъй също реши за декорациите, които се дават за отличие в гражданството и военното управление.

Най-после комисията предлага последния чл. на проекта да има следующето съдържание:

Тоя Устав подлежи на общо прегледвание от Народното представителство след 5 години.

Причини: комисията излиза от принципът, че каквото изработи Народното Събрание трябва да бъде трайно. Ако то определеше един срок за действието и силата на Уставът, то щеше да даде един привременен характер на своето дело, към което уважението по тоя начин се нащърбяваше, Народното Събрание само засвидетелствуваше тържествено, че то не е кадърно да изработи нещо здраво и трайно. От друга страна обаче комисията не е на мнение, че Народното Събрание каквото изработи, то без друго носи печатът на непогрешимостта. За това комисията желае щото след 5 години да може изобщо да се прегледа Уставът.

За избирателния закон на Князът.

Комисията реши с вишегласие че сегашното Народно Събрание усилено с по 2 члена избрани от Народът от всеки окръг, трябва да избере и Князът.

Търново, 18 Марта 1879.

Подписали на оригиналт:

Рапортьор: *К. Поменов*

Членовете на комисията:

Балабанов, Вълкович, Горбанов, Греков, Даскалов, Икономов Тод., Климент Бранитский, Начевич, Поменов, Симеон Преславский, Стоилов, Стоянов Хр., Стоянов Андрей, Цанев, Цанков.